

تجارت و محیط زیست

امیر هوشنگ فتحی زاده^۱

چکیده

موضوع تجارت و محیط زیست و ارتباط و تعامل این دو مورد یکی از موضوعات جدیدی می باشد که هم اکنون در مجامع بین المللی مرکز توجه قرار گرفته است. در این میان آنچه مورد چالش می باشد تضاد در حاکمیت موافقت نامه های زیست محیطی در مقابل موافقت نامه های تجاری است. در این مقاله به اختصار سعی گردیده است که پس از تبیین موضوع محیط زیست و ارتباط مستقیم آن با تجارت و توسعه، به شرح چند موافقت نامه زیست محیطی مرتبط با تجارت و سپس به بیان موضوع در چارچوب سازمان جهانی تجارت پرداخته شود. در این میان به تاریخچه موضوع در سازمان جهانی تجارت و چگونگی تشکیل کمیته تجارت و محیط زیست و وظایف آن و سپس به موافقت نامه های تحت پوشش سازمان جهانی تجارت پرداخته شده و در پایان به عنوان نتیجه گیری به راهکارهایی که ممکن است در مقام رفع تناقض میان این گونه موافقت نامه ها به وجود آید اشاره شده است. پر واضح است که ارتباط میان این دو موضوع که هر یک در مسیر خود در جریان پیشرفت و تکامل می باشد بسیار پیچیده است و تبیین آن نیاز به مطالعات مختلف از ابعاد گوناگونی دارد. امید است که این مقاله به عنوان نقطه شروعی جهت قدمهای بعدی مورد استفاده قرار گیرد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱) مقدمه

جهان در پنجاه سال گذشته دستخوش تغییرات بسیاری شده است و اقتصادهای ملی شدیداً به اقتصاد جهانی گره خورده و مسائلی مانند مخابرات، فناوری اطلاعات و حجم بسیار بالای سرمایه‌گذاری، جهانی شدن را تسریع نموده است. این رشد سریع اقتصادی نابرابریهایی نیز به همراه داشته است. ۱/۳ میلیارد نفر هنوز در هر روز درآمدی کمتر از یک دلار دارند. مجموع تولید ناخالص داخلی ۴۸ کشور کمتر توسعه یافته، پایینتر از ثروت سه نفر از ثروتمندترین مردم جهان می‌باشد. [۱] در پنجاه سال اخیر نیز تغییرات زیست‌محیطی بسیاری در جهان اتفاق افتاده است. انتشار دی‌اکسید کربن افزایش یافته و انتشار بیش از اندازه نیتروژن توسط اتومبیل‌ها مشکلات بسیاری را به دنبال داشته است. یک چهارم حجم ماهی موجود در جهان مورد مصرف قرار گرفته است. اگر به همین ترتیب پیش برویم در ۳۰ سال آینده دو سوم مردم جهان در مضیقه آب خواهند بود و برای هر نفر در سال بیش از هزار لیتر آب موجود نخواهد بود. روزانه ۲۵۰۰۰ نفر از بیماری‌های ناشی از عدم مدیریت مناسب آب از بین می‌روند. یک چهارم پستانداران جهان در معرض خطر انقراض می‌باشند.

۱) رابطه محیط‌زیست با تجارت

بسیاری از خرابی‌های به بارآمده در محیط‌زیست ناشی از فعالیتهای اقتصادی می‌باشد. همچنانکه اقتصاد رو به جلو رفته و رشد می‌نماید، رابطه تنگاتنگ آن با محیط‌زیست بیشتر احساس می‌شود. رابطه میان تجارت و محیط‌زیست پیچیده و چندوجهی می‌باشد. باید توجه داشت که آزادسازی تجاری به نوبه خود ضرورتاً برای محیط‌زیست نه خوب و نه بد می‌باشد. تأثیر آن بر محیط‌زیست بستگی به این دارد که بدانیم اهداف تجارت و محیط‌زیست به چه میزان مکمل یکدیگر می‌باشند.

مقدماتی‌ترین ارتباط میان این دو موضوع این است که گفته شود تمامی فعالیتهای اقتصادی در محیط‌زیست قرار می‌گیرد به گونه‌ای که تأثیر مستقیم بر آن می‌گذارد. هرگونه فعالیت اقتصادی بر روی انواع فلز، مواد معدنی، جنگل، صیادی و غیره ارتباط مستقیم با محیط‌زیست دارد. فرایندهای انجام شده جهت تولید انرژی و استفاده آن در تجارت

زباله‌هایی به همراه دارد که خود یکی از معضلات زیست‌محیطی می‌باشد. از طرفی نیز محیط‌زیست بر تجارت در قرن حاضر نیز مؤثر می‌باشد، چراکه مصرف‌کنندگان تمایل به استفاده از کالاهایی دارند که مطابق با استانداردهای زیست‌محیطی می‌باشد.

از جهت دیگر می‌توان گفت که تجارت و محیط‌زیست هر یک به تنهایی مجموعه‌ای از حقوق بین‌الملل را تشکیل می‌دهند. قوانین تجاری در سازمانهای مربوط به تجارت مانند سازمان جهانی تجارت و دیگر موافقت‌نامه‌های تجاری دوجانبه و منطقه‌ای تنظیم می‌گردد و مقررات زیست‌محیطی نیز در موافقت‌نامه‌های مختلف چندجانبه زیست‌محیطی، موافقت‌نامه‌های منطقه‌ای و موافقت‌نامه‌های دوجانبه ملی تنظیم می‌گردد. ضروری است که این دو دسته از مقررات با یکدیگر مرتبط گردیده و مورد ملاحظه یکدیگر قرار بگیرند. مقررات زیست‌محیطی شدیداً به دنبال این است که فعالیتهای اقتصادی را در چارچوب معینی در بیاورد. به عنوان مثال، متعاهدین کنوانسیون تغییرات آب و هوا متعهد گردیده‌اند که به گونه‌ای فعالیتهای اقتصادی خود را تنظیم نمایند که انتشار گازهای گلخانه‌ای را متوقف نمایند و در مقابل نیز قوانین تجارت بین‌المللی تأکید می‌نماید که کشورها چگونه با مسائلی از قبیل حقوق مالکیت فکری و حمایت‌های زیست‌محیطی برخورد نمایند.

سؤالی که در اینجا مطرح می‌گردد این است که کدام سازمان مسئولیت این هماهنگی را برعهده دارد که سیاست‌های تجاری و زیست‌محیطی را به گونه‌ای درآورد که حامی یکدیگر باشند و دعاوی ناشی از تضاد میان این دو موضوع چگونه و کجا باید مورد حل و فصل قرار بگیرد.

۱-۱) ابعاد مختلف موضوع

افرادی که با موضوع تجارت و محیط‌زیست ارتباط پیدا می‌کنند، با رویکردهای مختلفی به این موضوع می‌نگرند، زیرا هر کدام از طریق موضوعی که خود با آن مرتبط می‌باشند، این مسأله را مطالعه می‌نمایند. موضوع مورد بحث دارای سه وجه مختلف تجارت، محیط‌زیست و توسعه می‌باشد که هر یک به گونه‌ای در دیگری منشأ اثر بوده و مهم می‌باشد.

۱-۱-۱ بعد تجاری

تجارت از نقطه نظرات زیر مورد توجه می‌باشد:

- ۱- تجارت سبب افزایش ثروت گردیده و موجبات رفاه انسانها را فراهم می‌آورد.
- ۲- بسیاری از دولتها برای اینکه بازار داخلی را برای فروش صنایع خود محفوظ بدارند از حضور رقبای خارجی جلوگیری می‌کنند تا رونق بازار داخلی خود را حفظ نمایند.
- ۳- با چنین رفتاری دولتها باعث بدتر شدن وضعیت اقتصادی شهروندان خود می‌شوند، زیرا مؤسسات داخلی غیرکارا گردیده و مصرف کنندگان هزینه‌های بیشتری را پرداخت می‌نمایند.
- ۴- بهترین راه حل برای رشد اقتصادی و رسیدن به یک اقتصاد کارآمد و پویا فعال نمودن قواعدی است که منجر به آن گردد و این قواعد در سازمان جهانی تجارت جمع گردیده و اعضا التزام عملی به آن قواعد نیز دارند.
- ۵- حتی پس از عضویت در چنین سازمانهایی و اجرای قواعد الزام‌آور آنها ممکن است اعضا مفرهایی جهت عدم اجرای مقررات مانند عدم رعایت استانداردهای زیست‌محیطی در تولید محصولات پیدا نموده و به آنها تمسک نمایند.
- ۶- تجارت به نوبه خود برای محیط‌زیست مفید می‌باشد، چرا که افزایش درآمد سبب می‌گردد استانداردهای زیست‌محیطی مورد حمایت قرار بگیرد. هرچه تجارت کاراتر و صحیحتر واقع گردد، منابع طبیعی کمتر مصرف گردیده و در نتیجه زباله کمتری تولید می‌شود که این امر خود به نفع محیط‌زیست می‌باشد.

۱-۱-۲ ابعاد زیست‌محیطی

از نقطه نظر زیست محیطی باید به مسائل زیر توجه نمود:

- ۱- وضعیت موجود شدیداً اکوسیستم کره زمین را تهدید می‌کند.
- ۲- بسیاری از دولتها سعی دارند که تولیدکنندگان را در مقابل هزینه‌های بالای زیست‌محیطی حمایت نمایند.
- ۳- با چنین رفتاری وضعیت اقتصادی شهروندان بدتر می‌شود، زیرا صنایع با یارانه‌هایی که دولت به آنها پرداخت می‌کند دارای وضعیت بهتری می‌گردند و این یارانه‌ها در واقع

از طرف و به هزینه عموم داده شده است.

- ۴- یکی از راه‌های مبارزه با چنین پیامدهایی این است که قواعد الزام‌آوری جهت رعایت استانداردهای زیست‌محیطی در سطح ملی و بین‌المللی وضع گردد.
- ۵- حتی اگر چنین قواعدی نیز وجود داشته باشد، گاهی اوقات کشورها با تمسک به قواعد و قوانین دیگر به عنوان مثال قواعد تجاری درصدد فرار از اجرای آنها می‌باشند.
- ۶- تجارت به معنی تولید بیشتر و در نتیجه تخریب بیشتر محیط‌زیست می‌باشد. درآمدهای ناشی از فعالیتهای تجاری و اقتصادی نیز معلوم نیست که برای حمایت از استانداردهای زیست‌محیطی مصروف گردد.

۳-۱-۱) ابعاد توسعه‌ای

از نقطه نظر توسعه‌ای نیز باید به مسائل زیر توجه نمود:

- ۱- بیش از یک پنجم جمعیت جهان در فقر مطلق به سربرده و اختلاف میان فقر و غنا میان کشورها رو به افزایش می‌باشد. نگرانی عمده کشورهای در حال توسعه باید حل مشکل فقر و از بین بردن این فاصله باشد.
- ۲- آزادسازیهای تجاری و سرمایه‌گذاری و باز نمودن تجارت شاید به عنوان یکی از ابزارهای رسیدن به این هدف مطرح باشد، گواینکه اگر چه باز نمودن تجارت به طور خودکار منجر به رشد اقتصادی نمی‌شود.
- ۳- کشورهای ثروتمند به وسیله یارانه‌ها، قواعد خاص تجاری و نظامهای تعرفه‌ای که صادرات کشورهای در حال توسعه را مختل می‌نماید از صنایع خود حمایت می‌نمایند.
- ۴- بهترین راه حل، مجموعه‌ای از قواعد چندجانبه قوی و مستحکم در مقابل چنین رفتارهایی می‌باشد. قواعدی مانند مقررات موجود در سازمان جهانی تجارت می‌تواند چنین نتیجه‌ای را در پی داشته باشد، ولی در حال حاضر این قواعد شدیداً به نفع نظامهای تجاری و اقتصادی قوی بوده و بخشهایی را مورد حمایت قرار می‌دهد که به نفع کشورهای توسعه یافته می‌باشد.
- ۵- در هر زمانی هم که این اقدامات غیرقانونی تلقی گردد، کشورهای توسعه یافته به دنبال راه‌های دیگر جهت حمایت و منفعت بیشتر برای صنایع داخلی خود می‌باشند. شاید

بتوان گفت که عدم اجازه وارد شدن محصولات کشورهای در حال توسعه به کشورهای توسعه یافته با تمسک به استانداردهای زیست‌محیطی یکی از آن راه‌ها بوده است که این کشورها برای حمایت و جلب منفعت بیشتر برای صنایع داخلی خود اعمال نموده‌اند.

۶- این خواسته که کشورهای در حال توسعه، استانداردهای زیست‌محیطی کشورهای توسعه‌یافته را اعمال و اجرا نمایند غیرمنطقی و ناعادلانه می‌باشد، مخصوصاً در زمانی که هیچ حمایت مالی و کمک فنی برای آنها در نظر گرفته نشود. اولویتها نیز در این جوامع متفاوت می‌باشد، به ترتیبی که موضوع آب آشامیدنی برای کشورهای در حال توسعه اهمیت دارد، در حالی که خسارات وارده به محیط‌زیست در اولویت کشورهای توسعه یافته می‌باشد.

۲) تجارت و محیط زیست در سازمان جهانی تجارت

رابطه صحیح بین تجارت، محیط زیست و توسعه یکی از مسائلی بوده که در چند دهه اخیر در صحنه بین‌الملل مورد توجه کشورهای بسیاری قرار گرفته است. در اوایل دهه هفتاد میلادی اعضای متعهد موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت (گات) موضوع تجارت و محیط زیست را مورد مذاکره قرار داده و به آن توجه خاص نمودند و در سال ۱۹۷۱ اولین ساختار رسمی در چارچوب گات تحت عنوان «گروه اقدامات زیست محیطی و تجارت بین‌الملل»^۱ آغاز به کار کرد. حدود بیست سال بعد، اعضای متعهد گات به منظور درک صحیح و دقیقتر رابطه بین محیط زیست و تجارت، خواستار آن گردیدند که این گروه فعالیت خود را بیشتر نماید. در پایان دور اروگوئه، وزیران شرکت‌کننده تصمیم گرفتند که موضوع توسعه پایدار و حمایت‌های زیست‌محیطی را در مباحثات چندجانبه وارد نمایند و در همین راستا کمیته تجارت و محیط زیست^۲ تشکیل گردید. این کمیته موظف است تمامی ابعاد تجارت و محیط زیست را مورد مطالعه قرار داده و فضای ارتباطی

1- Group on Environmental Measures and International Trade
2- Committee on Trade and Environment (CTE)

مناسبی را بین کارشناسان مربوطه در سطح ملی و بین‌المللی ایجاد نماید.

پس از تأسیس کمیته تجارت و محیط زیست در پایان دور اروگوئه، اعضای سازمان جهانی تجارت در یک برنامه کاری وظایف متعددی را برای این کمیته برشمردند و پیشنهادهای نیز در خصوص ساختار سازمانی آن و طریقه عمل به این وظایف تعیین کردند. این پیشنهادات و برنامه عمل نهایتاً در ۱۴ آوریل ۱۹۹۴ تحت عنوان «تصمیم مربوط به تجارت و محیط زیست»^۱ (تصمیم مراکش) مورد تصویب قرار گرفت. برابر این تصمیم، وزیران شرکت کننده تأکید نمودند که نباید میان نظام تجاری چندجانبه و حمایت از محیط زیست و توسعه پایدار تضاد وجود داشته باشد. مطابق تصمیم مراکش در اولین جلسه شورای عمومی، کمیته تجارت و محیط زیست تشکیل گردید که وظایف آن به شرح زیر تنظیم گردیده است:

۱- شناسایی رابطه میان اقدامات تجاری و اقدامات زیست محیطی به منظور ارتقای توسعه پایدار؛

۲- بررسی قواعد حاکم بر نظام تجارت چندجانبه به منظور انجام اصلاحات لازم و متناسب.

تصمیم‌مراکش ده مورد زیر را به عنوان موضوعات قابل بررسی در این کمیته تعیین نموده است:

۱- رابطه میان مقررات نظام تجارت چندجانبه و اقدامات تجاری به منظور دستیابی به اهداف زیست محیطی؛

۲- رابطه میان سیاست‌های زیست محیطی تجاری و اقدامات زیست محیطی و نظام تجارت چندجانبه؛

۳- رابطه میان مقررات حاکم بر نظام تجاری چندجانبه و :

الف- هزینه‌ها و مالیاتها با اهداف زیست محیطی،

ب- شرایط و ویژگیهای محصولات با رویکرد زیست محیطی که شامل استانداردها، مقررات فنی، بسته‌بندی، برچسب و بازیافت می‌گردد؛

1-Decision on Trade and Environment (Marrakesh Decision)

۴- مقررات حاکم بر نظام تجاری چند جانبه با ملاحظه شفافیت اقدامات تجاری که به منظور اهداف زیست محیطی استفاده می‌گردد و الزامات و اقدامات زیست محیطی که دارای آثار تجاری مهم می‌باشند؛

۵- رابطه میان سازوکار حل اختلاف در نظام تجاری چند جانبه و دیگر سازوکارهایی که در دیگر موافقت‌نامه‌های چند جانبه زیست محیطی وجود دارد؛

۶- آثار اقدامات زیست محیطی بر دسترسی به بازار، خصوصاً در کشورهای در حال توسعه و کشورهای با کمترین درجه توسعه یافتگی و منافع زیست محیطی حاصل از حذف محدودیتهای تجاری؛

۷- صادرات کالاهای ممنوع داخلی؛

۸- موافقت‌نامه جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری؛

۹- خدمات؛

۱۰- ترتیبات مناسب در ارتباط با سازمانهای غیر دولتی.

با تشکیل کمیته تجارت و محیط زیست در فوریه ۱۹۹۵ بررسی موضوعات ده گانه فوق در برنامه کاری آن قرار گرفت. سازمانهایی از قبیل سازمان ملل متحد، کنفرانس تجارت و توسعه سازمان ملل متحد، بانک جهانی، صندوق بین‌المللی پول، برنامه محیط زیست سازمان ملل متحد، برنامه توسعه سازمان ملل متحد، کمیسیون توسعه پایدار، سازمان خواربار و کشاورزی (فائو)، مرکز تجارت بین‌الملل، سازمان همکاری اقتصادی و توسعه و اتحادیه تجارت آزاد اروپا (افتا) از عضویت ناظر برخوردار بوده و در جلسات کمیته تجارت و محیط زیست شرکت می‌نمایند.

۱-۲) موافقت‌نامه‌های سازمان جهانی تجارت

اگر چه موافقت‌نامه خاصی تحت عنوان تجارت و محیط زیست در سازمان جهانی تجارت وجود ندارد، ولی موافقت‌نامه‌های متعددی به این موضوع اشاره دارند که به شرح زیر بیان می‌گردد. در مقدمه موافقت‌نامه تأسیس سازمان جهانی تجارت (موافقت‌نامه مراکش)، امکان

استفاده بهینه از منابع جهانی منطبق با اهداف توسعه پایدار و حفظ و حراست از محیط زیست و تقویت روشهای انجام این کار به عنوان هدف تأسیس سازمان جهانی تجارت مورد تصریح و تأکید قرار گرفته است.

در دعوی «میگو» رکن استینافی سازمان جهانی تجارت با استناد به موافقت‌نامه تأسیس، اعلام نمود که امضاکنندگان این موافقت‌نامه معتقد و آگاه به حمایت از مسائل زیست محیطی بوده و به عنوان یک هدف ملی و بین‌المللی، خود را متعهد به آن نموده‌اند. [۲]

ماده ۲۰ موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت (گات) تحت عنوان استثنائات بیان نموده است که هر کشور عضو می‌تواند اقداماتی در خصوص حفظ حیات یا سلامت انسان، حیوان و گیاه و همچنین اقداماتی در رابطه با حفظ منابع طبیعی تمام شدنی بنماید و هیچ چیز در موافقت‌نامه حاضر مانع آن کشور از چنین اقداماتی نمی‌گردد. هم در دوران گات و هم پس از تأسیس سازمان جهانی تجارت، رکن استینافی در موارد متعددی به این مقرر استناد نموده است. [۳]

با استناد به موافقت‌نامه موانع فنی فرا راه تجارت، ویژگیهای فنی محصولات به دو دسته تقسیم می‌شود: مقررات فنی و استانداردها. برای بنگاههای تجاری رعایت مقررات دسته اول اجباری و مقررات دسته دوم اختیاری می‌باشد. این موافقت‌نامه اعلام می‌نماید که کشورهای عضو از اتخاذ اقداماتی در رابطه با حمایت از بهداشت عمومی و محیط زیست منع نمی‌گردند. اکثریت اقدامات زیست محیطی در سازمان جهانی تجارت از طریق این موافقت‌نامه اعمال می‌گردد.

موضوع برچسب‌های زیست‌محیطی از مهمترین مواردی می‌باشد که هم در کمیته موافقت‌نامه موانع فنی فراراه تجارت و هم در کمیته تجارت و محیط زیست مطرح می‌گردد. این دو کمیته در این رابطه جلسات غیر رسمی مشترکی را برگزار می‌نمایند.

موافقت‌نامه اقدامات بهداشتی و بهداشت گیاهی از دیگر موافقت‌نامه‌هایی است که به موضوع محیط زیست توجه نموده است. با استناد به این موافقت‌نامه، دولت‌ها به منظور حمایت از بهداشت و سلامتی عمومی مجاز به هر گونه اقدامی می‌باشند، به شرط آنکه این حق مورد سوء استفاده قرار نگرفته و موانعی غیر ضروری بر سر راه تجارت بین‌الملل ایجاد

نماید.

حمایت از محیط زیست یکی از اجزاء جدایی‌ناپذیر موافقت‌نامه کشاورزی می‌باشد. در بند آخر مقدمه این موافقت‌نامه مقرر گردیده است که قبول تعهدات در این موافقت‌نامه با توجه به مسائل غیر تجاری از قبیل امنیت غذایی و حفاظت از محیط زیست می‌باشد.

موافقت‌نامه جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری نیز در ماده ۲۷ تحت عنوان موضوعات قابل ثبت مقرر می‌دارد که اعضا می‌توانند از اختراعات قابل ثبت اختراعاتی را مستثنی سازند که استفاده تجاری از آنها در قلمروشان برای حفظ نظم عمومی یا اخلاق از جمله حفظ حیات یا بهداشت انسان، حیوان یا گیاه یا برای اجتناب از لطمه جدی به محیط زیست ضرورت دارد.

موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات ذیل ماده ۱۴ تحت عنوان استثنائات امنیتی مقرر می‌دارد که این موافقت‌نامه نباید به گونه‌ای تفسیر گردد که عضوی را ملزم گرداند که اطلاعاتی ارائه نماید که افشای آن با منافع امنیتی آن عضو مغایر باشد. توضیح اینکه وزیران سازمان جهانی تجارت طی نشستی به منظور تشخیص اینکه آیا تغییراتی در ماده ۱۴ موافقت‌نامه خدمات به منظور حفظ محیط زیست، حفظ حیات یا بهداشت انسان، حیوان و گیاه ضرورت دارد یا خیر، از کمیته تجارت و محیط زیست در خواست نموده است که رابطه تجارت خدمات و محیط زیست از جمله موضوع توسعه پایدار را بررسی کند و چنانچه توصیه‌هایی داشته باشد گزارش دهد.

۲-۲) یارانه

یکی از حوزه‌هایی که به هر دو مسأله تجارت و محیط‌زیست مربوط می‌شود حوزه یارانه‌هاست. هم تجارت و هم محیط‌زیست با یارانه‌های منحرف‌کننده^۱ یعنی یارانه‌هایی که برای تجارت و محیط‌زیست مضر می‌باشند تعارض دارند. در ضمن حوزه‌هایی وجود دارد که با اختصاص یارانه جهت آن حوزه‌ها، محیط‌زیست منتفع می‌گردد، بدون آنکه آثار مخربی بر تجارت داشته باشد.

1- perverse subsidies

یارانه‌های منحرف کننده از حداقل ۵۰۰ میلیارد دلار تا ۱/۵ هزار میلیارد دلار در سال تخمین زده شده‌اند. این میزان یارانه سبب خسارات زیست‌محیطی فراوان و ناکارآمدیهای اقتصادی گردیده است. بخشهای متعددی وجود دارد که نقطه مشترک تجارت و محیط‌زیست می‌باشد. از آن میان می‌توان به کشاورزی، جنگل، انرژی، حمل و نقل و صیادی اشاره نمود که از معمولترین مثالها می‌باشند. حامیان محیط‌زیست و تجارت آزاد هر دو مخالف یارانه‌های منحرف کننده می‌باشند، چرا که این یارانه‌ها باعث مخدوش نمودن قیمت‌ها می‌گردند. از نقطه نظر زیست‌محیطی این یارانه‌ها هزینه‌های فعالیت‌های تجاری را در یک محیط غیر پایدار زیست‌محیطی به طور غیرمصنوعی کاهش می‌دهند. به عنوان مثال، یارانه‌های بخش صیادی شامل وام‌های کم بهره برای صیادان، سوخته‌های معاف از مالیات و تأمین هزینه‌های خرید قایق و زیرساخت‌ها می‌باشد. همه این امور منتهی به تقلیل هزینه‌های صیادی و بهره‌برداری غیر منطقی و زیاد از منابع می‌گردد. در بخش‌های دیگر هم موضوع به همین ترتیب می‌باشد. بخش‌های کشاورزی، تولید انرژی و حمل و نقل هم به حال محیط‌زیست مضر بوده و خساراتی که به محیط‌زیست وارد می‌شود در قیمت نهایی این محصولات در نظر گرفته نمی‌شود. مصرف‌کننده‌ای که نان را می‌خرد بابت هیچ‌کدام از هزینه‌های زیست‌محیطی که در مسیر تولید گندم به وجود می‌آید پرداختی انجام نمی‌دهد. پرداخت یارانه به تولیدکنندگان گندم ممکن است به علت افزایش مقیاس تولید، سبب ورود خسارت بیشتری به محیط‌زیست بشود. پرداخت ۱۴۵ میلیارد دلار یارانه در سال به سوخته‌های فسیلی و انرژی هسته‌ای سبب می‌گردد که سرمایه‌های مادی و معنوی به جای صرف شدن در تحقیق و توسعه و یافتن منابع انرژی جایگزین از قبیل انرژی خورشیدی منحرف گردیده و در زمینه‌های غیرلازم هزینه گردد.

از نقطه نظر اقتصادی، قیمت‌های مخدوش سبب می‌گردد که کارایی در تجارت کاهش یابد. به عنوان مثال، چنانچه ایسلند یارانه‌های بسیاری جهت تولید قهوه در گلخانه‌های خود اختصاص دهد شاید بتواند به یک صادرکننده رقابتی تبدیل بشود، اما هر کسی اذعان دارد که این طریق تجارت سبب اتلاف منابع می‌گردد. لازم است یادآوری گردد که همه یارانه‌ها، منحرف‌کننده نمی‌باشند. یارانه‌ای که در حال حاضر به علت عدم تخصیص

هزینه‌ها در گذشته به حوزه خاصی پرداخت می‌گردد از نظر اجتماعی نیز ممدوح می‌باشد. به عنوان مثال، حتماً همه دولتها علاقه دارند که به فناوریهای مربوط به استفاده از انرژی خورشیدی یارانه پرداخت نمایند تا حجم انتشار گازهای گلخانه‌ای را کاهش دهند. سازمان جهانی تجارت بعضی از یارانه‌ها را مناسب تشخیص داده بود و در موافقت‌نامه یارانه‌ها و اقدامات جبرانی، یارانه‌هایی را که در راستای حفظ محیط‌زیست می‌باشد را مجاز دانسته بود. [۴] همچنین پیشنهاد داده شده است که استفاده از یارانه جهت ترویج فناوریهای زیست‌محیطی مجاز شمرده شود.

حذف یارانه‌های غیرمجاز نیز باید با دقت فراوان انجام پذیرد. به عنوان مثال، حذف یارانه از سوختهای فسیلی در مناطق سردسیر قطعاً به اقتصاد خانواده‌هایی که در گرم نگهداشتن خانه‌های خود به این یارانه‌ها وابسته‌اند خلل وارد می‌آورد. حذف یارانه‌های صیادی نیز به نوبه خود برای درآمد کشورهای که متکی به آن می‌باشند مشکلاتی را به وجود می‌آورد. سازمان جهانی تجارت در این راستا نقش مهمی را ایفا می‌نماید. پیشنهادات متعددی داده شده است تا با کمک سازمان جهانی تجارت یارانه‌های منحرف‌کننده صیادی را کاهش دهند و یا به یارانه‌های کشاورزی سامان بخشند. اما به هر طریق حصول اجماع در این موارد امر ساده‌ای نمی‌باشد و در واقع حامیان متعددی برای پرداخت هر یک از این یارانه‌ها وجود دارد که بشدت به دنبال منافع خود می‌باشند.

۲-۳) کشاورزی

تغییرات قوانین حاکم بر تجارت محصولات کشاورزی بین‌المللی آثار توسعه‌ای پایدار و پیچیده و مهمی را به دنبال دارد. کشاورزی و تجارت محصولات کشاورزی از نقطه نظر اقتصادی برای تمام جهان مهم می‌باشد. اقتصادهای صنعتی و در رأس آنها آمریکا از صادرکنندگان و واردکنندگان عمده و با نفوذ محصولات کشاورزی می‌باشند، ولی به‌رحال اهمیت تجارت محصولات کشاورزی در اقتصاد کشورهای آسیایی، آمریکای لاتین و آفریقای‌رو به افزایش می‌باشد. کشاورزی از نقطه نظر زیست‌محیطی نیز بسیار مهم می‌باشد. بیشترین مصرف آب در بسیاری از کشورها مربوط به آبیاری محصولات

کشاورزی است. علت عمده آلودگی آب‌های سطحی ناشی از کودها و آفت‌کشها می‌باشد. تغییر الگوهای استفاده از زمین به عنوان مثال استفاده از جنگل جهت کشاورزی سبب تخریب و از بین رفتن زیستگاههای مختلف گیاهان و حیوانات می‌گردد. حجم دامداری در بسیاری از کشورها آن قدر افزایش یافته که مشکلاتی از قبیل مدیریت مواد زاید و انهدام آنها را ایجاد کرده که منتهی به آلودگی آب و هوا نیز گردیده است.

تغییرات الگوی تجارت و تولید دارای آثار اجتماعی و زیست‌محیطی می‌باشد. افت قیمت‌ها سبب بالا رفتن میزان مهاجرت از روستاها گردیده و روی بهداشت و سلامتی جوامع بومی تأثیر گذاشته و همچنین سبب کاهش سرمایه‌های انسانی و مالی می‌گردد که به نوبه خود می‌تواند در دراز مدت در نگهداری زمینها مؤثر باشد. در دور اروگوئه اولین قدم جهت کنترل تجارت محصولات کشاورزی و قاعده‌مند نمودن آنها برداشته شد. در طول این مذاکرات، مقرراتی درخصوص یارانه‌های صادراتی، کاهش حمایت‌های داخلی و کاهش حجم و ارزش یارانه‌ها تدوین گردید.

از نقطه نظر زیست‌محیطی یکی از مسائل کلیدی، آزادسازی یارانه‌ها و دیگر اشکال حمایتی در بخش کشاورزی می‌باشد. باید میان حمایت‌هایی که آثار مخرب بر تولید دارند و حمایت‌هایی که آثار مخرب بر تولید ندارند تفاوت قایل گردید. به عنوان مثال، یارانه‌هایی که برحسب هر هکتار از زمین پرداخت می‌شود، بالا بردن زمینهای زیرکشت را تشویق می‌نماید و حجم تولید را بالا می‌برد. از طرف دیگر، بیمه درآمدهای کشاورزی نوعی از حمایت می‌باشد که انگیزه‌های تولیدی را به طور نامطلوبی بالا نمی‌برد. حمایت‌هایی این چنین که دارای آثار مخرب نیستند «مجزی شده»^۱ نام گرفته و هم توسط حامیان محیط‌زیست و هم توسط اقتصاددانان مورد قبول قرار گرفته‌اند.

اساساً باید دید که چه مشکلاتی از حمایت‌های مرتبط با تولید ناشی می‌شود. ابتدا باید گفت که این نوع حمایت‌ها سبب افزایش تولید گردیده و سبب تشدید آثار زیست‌محیطی می‌گردد.

گاهی اوقات این نوع حمایت‌ها سبب کنار گذاشتن روش‌های قدیمی از قبیل تناوب

در کشت و آیش مزارع گردیده است. کشورهای صنعتی در سال ۱۹۹۶ حدوداً ۳۰۲ میلیارد دلار در بخش کشاورزی حمایت نمودند که الزاماً همه آنها مربوط به حمایت‌های تولیدی نمی‌شد. دیگر انواع یارانه‌های کشاورزی نیز به طور مصنوعی قیمت محصول را پایین می‌آورد، مانند یارانه‌های مربوط به آب و کود و آفت‌کشها که تشویق به استفاده بیش از اندازه می‌نماید. [۵]

حمایت‌های کشاورزی نیز یکی از مسائل کلیدی توسعه می‌باشد. بسیاری از کشورهای در حال توسعه در مقایسه با شرکای تجاری خود در کشورهای توسعه یافته در محصولات کشاورزی دارای مزیت می‌باشند ولی قابلیت استفاده از این مزیت را به طور متناسب ندارند. صادرات محصولات یارانه‌ای توسط کشورهای توسعه یافته باعث کاهش قیمت‌های بین‌المللی گردیده و تجارت محصولات کشاورزی را برای کشورهایی که توان پرداخت چنین یارانه‌هایی را ندارند به یک تجارت کم سود تبدیل نموده است.

تعهداتی که در طول دور اروگوئه داده شده سبب از بین رفتن برخی از این مشکلات شده است. به کشورهای توسعه یافته شش سال فرصت داده شد تا معدل تعرفه‌های کشاورزی خود را تا ۳۶ درصد، میزان کلی حمایت را تا ۲۰ درصد و یارانه‌های صادراتی را نیز تا ۳۶ درصد کاهش دهند. کشورهای در حال توسعه نیز تعهداتی آسانتر داده‌اند. این تعهدات باید در طول ۱۰ سال انجام شود.

در ضمن براساس مقررات جعبه سبز [۶] که دربرگیرنده سیاست‌های زیست‌محیطی کشاورزی می‌باشد، حمایت‌هایی در راستای تحقیق و توسعه، پرداخت در زمان وقوع بلایا و پرداخت‌هایی در چارچوب برنامه‌های تعدیل ساختاری مجاز دانسته شده است.

براساس مقررات جعبه آبی [۷] نیز استثنائاتی پذیرفته شده است که بتوان پرداخت‌هایی در راستای برنامه‌های محدود کردن تولید انجام داد. یکی از نکات کلیدی در مذاکرات آینده محدوده این استثنائات می‌باشد. بعضی کشورها معتقدند که کشاورزی دارای وجوه مختلفی می‌باشد که نه تنها به تولید محصولات غذایی مرتبط می‌باشد بلکه سبب حمایت از تنوع زیستی، حفاظت از خاک، تضمین امنیت غذایی و موارد دیگر نیز می‌گردد.

در تعدادی از کشورها تولیدکنندگان به طرز روز افزونی از ارگانیزم‌های اصلاح شده

ژنتیکی در کشاورزی استفاده می‌کنند. دغدغه‌های زیست‌محیطی در رابطه با استفاده از این ارگانیزم-ها بیانگر این است که ممکن است خطراتی را برای سلامتی انسان از قبیل ایجاد حساسیت و یا سرطان داشته باشد.

ارگانیزم‌های اصلاح شده ژنتیکی نیز در تجارت با مشکلاتی همراه می‌باشند. اختلافاتی که در این خصوص میان کشورها وجود دارد می‌تواند به واسطه ممنوعیت ورود آنها در بعضی از بازارها باعث کاهش سهم آنها در تجارت گردد و مشکلات مواد غذایی و محصولات کشاورزی در کشورهای کمتر توسعه یافته، آنها را به این سمت هدایت می‌کند که به منظور تولید بیشتر محصولات کشاورزی و مبارزه با فقر و گرسنگی از ارگانیزم‌های اصلاح شده ژنتیکی استفاده نمایند. بدون شک در آینده یکی از موضوعات بسیار مهم که در چارچوب سازمان جهانی تجارت و یا پروتکل کارتاها در خصوص ایمنی‌زیستی^۱ بحث خواهد گردید همین موضوع می‌باشد.

۴-۲) دور دوحه و محیط زیست

در بیانیه نهایی چهارمین نشست کنفرانس وزیران سازمان جهانی تجارت در دوحه قطر ذیل بند ۳۱ تحت عنوان تجارت و محیط زیست مقرر گردیده است که به منظور اعتلای حمایت و پشتیبانی متقابل تجارت و محیط زیست از یکدیگر ما موافقت می‌نماییم که مذاکرات در این خصوص بدون هیچ گونه پیشداوری در باره نتایج آن، در موارد زیر صورت پذیرد:

۱- ارتباط بین قواعد و مقررات فعلی سازمان جهانی تجارت و تعهدات تجاری خاص مقرر در موافقت‌نامه‌های چند جانبه زیست محیطی،

۲- مبادله اطلاعات منظم بین دبیرخانه موافقت‌نامه چند جانبه زیست محیطی و کمیته‌های مربوطه در سازمان جهانی تجارت،

۳- کاهش و یا حذف موانع تعرفه‌ای و غیرتعرفه‌ای برای کالاها و خدمات مربوط به حفاظت از محیط زیست.

1- Cartagena Protocol on Biosafety-2000

در ضمن با استناد به بند ۳۲ این بیانیه، به کمیته تجارت و محیط زیست مأموریت داده شده است که ضمن پیگیری تمام موارد به شرح دستور کار خود، به موارد زیر توجه خاص مبذول دارد:

۱- تأثیر اقدامات مربوط به حفاظت از محیط زیست بر دسترسی به بازار بخصوص در ارتباط با کشورهای در حال توسعه و بالاخص کشورهای با کمترین درجه توسعه‌یافتگی و نیز مواردی که حذف یا کاهش محدودیتها و اختلالات و انحرافات تجاری به سود تجارت، محیط زیست و توسعه خواهد بود؛

۲- مقررات مرتبط با موافقت‌نامه جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری؛

۳- الزامات مربوط به نصب برچسب به منظور حفاظت از محیط زیست.

در بند ۳۳ نیز بر اهمیت ارائه کمک‌های فنی به کشورهای در حال توسعه و کشورهای با کمترین درجه توسعه‌یافتگی و نیز بر ظرفیت سازی آنان در زمینه‌های تجارت و محیط زیست صحنه گذاشته شده است.

۵-۲) موضوع محیط‌زیست در نشست وزیران سازمان جهانی تجارت در کانکون

در طرح اولیه پنجمین اجلاس وزیران سازمان جهانی تجارت که در کانکون (مکزیک) برگزار گردید، ذیل بند ۹ این طرح نیز به فعالیتهای انجام شده در کمیته تجارت و محیط زیست اشاره گردیده و ضمن تأکید بر ادامه این فعالیتهای، بر پایبندی به بند ۳۱ بیانیه دور دوحه تصریح شده است. در ادامه نیز، ذیل بند ۲۰ طرح اولیه بر ضرورت ادامه فعالیت کمیته تجارت و محیط زیست تأکید شده است.

قابل ذکر است که به علت عدم حصول اجماع در موضوعات مذاکره‌ای، نشست کانکون بدون حصول یک نتیجه معین به کار خود پایان داد.

۳) موافقت‌نامه‌های چندجانبه زیست‌محیطی

در طول بیست سال گذشته تعداد بسیاری از موافقت‌نامه‌های چندجانبه زیست‌محیطی

منعقد گردیده است. بیش از دویست موافقت‌نامه زیست‌محیطی شناسایی گردیده است که در حال حاضر میان کشورها لازم الاجرا می‌باشد. همچنین بیش از هزار موافقت‌نامه زیست‌محیطی وجود دارد که به طور دوجانبه میان کشورها منعقد گردیده است. در مجموع این موافقت‌نامه‌ها شامل موضوعات مختلف و متنوع زیست‌محیطی می‌گردد که هر یک به نوعی مورد علاقه کشورها بوده است. تعداد محدودی از این موافقت‌نامه‌ها به بیان مقررات تجاری زیست‌محیطی پرداخته یا حاوی مقرره‌ای در این خصوص می‌باشند. تعداد این موافقت‌نامه‌ها بیست و یا کمتر از بیست مورد می‌باشد. از این میان هفت موافقت‌نامه زیر ارتباط موضوعی بیشتری دارند.

۱-۳) کنوانسیون مربوط به تجارت بین‌المللی گونه‌های جانوری و گیاهی

وحشی در معرض خطر^۱

این کنوانسیون در سال ۱۹۷۳ برای حفظ برخی از گونه‌های مواجه با خطر انقراض در برابر بهره‌برداری بی‌رویه از طریق کنترل و برقراری محدودیتهایی در تجارت (صادرات و واردات) آنها در واشنگتن به تصویب رسید. محدودیتهای تجارت گونه‌ها شامل گیاهان و جانوران اعم از زنده یا غیر زنده یا هر بخش قابل تشخیص یا مشتقات آنها می‌شود. کنوانسیون دارای یک مقدمه، ۲۵ ماده و سه ضمیمه می‌باشد. گونه‌ها بر حسب اهمیت و درجه قریب‌الوقوع بودن انقراض آنها در یکی از فهرستهای سه‌گانه ضمیمه درج و تجارت آنها طبق مقررات تحت کنترل قرار می‌گیرد.

- ضمیمه ۱ گونه‌های مواجه با خطر انقراض را در برمی‌گیرد و تجارت این دسته از گونه‌ها بشدت تحت کنترل قرار دارد.
- ضمیمه ۲ گونه‌هایی را در برمی‌گیرد که چنانچه تجارت آنها تحت کنترل و نظارت جهانی قرار نداشته باشد بزودی در معرض خطر انقراض قرار خواهند گرفت.
- ضمیمه ۳ در برگیرنده گونه‌هایی است که هر کشور متعاهدی به علت وضعیت خاص

1- Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (CITES)- 1975

برخی از گونه‌ها در قلمرو ملی آنها ممکن است علاقمند به اعمال مقررات کنوانسیون بر این گونه‌ها باشند و برای کنترل آنها به همکاری‌های جهانی نیازمند هستند. این دسته از گونه‌ها در سطح جهانی در معرض خطر انقراض یا تهدید انقراض نیستند ولی در سطح قلمرو ملی ممکن است یکی از دو وضع فوق را داشته باشند.

صدور پروانه در مورد فهرست ۱ و ۲ منوط به این است که صادرات و واردات هیچ‌گونه تأثیر تعیین‌کننده‌ای در بقای آنها نداشته باشد.

تجارت غیر قانونی گونه‌های نایاب یا در حال انقراض به صورت تجارت بین‌المللی حدود بیش از ۱/۵ میلیارد دلار در سال درآمد دارد و این دومین رقم در قاچاق بعد از قاچاق مواد مخدر و تسلیحات است. در این تجارت، بیش از ۳۷ هزار گونه گیاهی و جانوری مورد معامله قرار می‌گیرد که تهدید بزرگی برای بقای آنهاست. مافیای بین‌المللی سود عظیمی از این راه به دست می‌آورد. آنها طیف وسیعی از تولیدات جانوری و گیاهی را به قیمت ارزان از کشورهای فقیر (جنوب) خریداران نموده و در برخی از بازارها به چند برابر می‌فروشند.

تخمین زده می‌شود که هر ساله یک میلیون و نیم پوست تمساح کایمن از برزیل، بولیوی و پاراگوئه خارج می‌شود. این موضوع از طرفی یک مصیبت برای گونه‌ها و از طرف دیگر به معنی هزاران میلیون دلار برای این کشورهاست. مهمترین بازارها در کشورهای غنی است. خریداران اصلی تولیدات حیات وحش در ژاپن، آمریکا و امارات متحده عربی هستند. در آمریکا تجارت قانونی این‌گونه محصولات درآمدی بیش از ۱۹۰ میلیون دلار و تجارت غیر قانونی این‌گونه محصولات درآمدی بیش از ۲۶۵ میلیون دلار دارد.

چنین تجارت بی‌نظمی باعث هدر رفتن منابع طبیعی می‌شود و یکی از خطرناکترین اشکال تخریب محیط زیست بوده است. این تجارت صدمه جدی به جوامع فقیر (جنوب) که از نظر تنوع زیستی غنی هستند وارد می‌کند، زیرا هیچ‌گونه سود مداومی برایشان ندارد و فقط واسطه‌ها پولدارتر می‌شوند و هیچ‌گونه مالیات و گمرکی نیز در کار نیست. سهم صیادان نیز بسیار کم است، زیرا آنچه آنها برای اسارت و جمع‌آوری غیر قانونی ماکائو،

ببر، کروکودیل یا ارکیده دریافت می‌کنند، در مقابل مبلغی که برای این کالاها در کشورهای ثروتمند پرداخت می‌شود، بسیار ناچیز است. این معاملات، پایداری استمرار اکوسیستمهایی را که گونه‌ها را از آنها برداشت می‌کنند، مورد تهدید قرار می‌دهد و به نابرابری بین کشورهای غنی مصرف‌کننده و کشورهای فقیر تولیدکننده که از این معامله نصیبی نمی‌برند، تداوم می‌بخشد. [۸]

بازار بزرگ حیات وحش / تجارت تقریبی سالیانه (قانونی و غیر قانونی)

پریمانهای زنده	۵۰ هزار دلار
عاج فیلهای آفریقایی	۱۴۰ میلیون دلار
پوست خزندگان	۱۰ میلیون دلار
ارکیده‌ها	۹ میلیون دلار
پرندگان زنده	۵ میلیون دلار
لاکپشتهای زنده	۳ میلیون دلار
پوست گربه‌سانان و دیگر پستانداران (شنگ، پریمانها، کانگروها، گوزنها و غیره)	۱۵۰ میلیون دلار
ماهیان زینتی زنده برای آکواریوم	۶۰۰ میلیون دلار
مرجانها	۲ میلیون دلار
کاکتوس	۸ میلیون دلار
قورباغه برای رستورانها	۲۵۰ میلیون دلار

این موافقت‌نامه یکی از موافقت‌نامه‌های زیست‌محیطی کلیدی می‌باشد که در سال ۱۹۷۳ مورد توجه و ملاحظه کشورها قرار گرفت و دو سال بعد از آن نیز لازم‌الاجرا گردید. موافقت‌نامه مذکور کنترل‌های تجاری متعددی را از ممنوعیت کامل گرفته تا پروانه‌های تجارت جزئی شامل می‌گردد. این موافقت‌نامه حدود ۱۴۹ عضو دارد که سازمانهای غیردولتی خصوصاً علمی در مباحثات آن شرکت فعال دارند و جمهوری اسلامی ایران نیز به عضویت این موافقت‌نامه درآمده است.

۲-۳) کنوانسیون وین و پروتکل مونترال در باره مواد کاهنده لایه ازن^۱

پروتکل مونترال درصدد تأسیس یک نظام کنترلی بر طبقات مختلف مواد شیمیایی صنعتی است که مخرب لایه ازن می‌باشند. نتیجه چنین کنترلی ممنوعیت تولید و استفاده از تعدادی از این محصولات و همچنین وضع محدودیتهای شدیدی برای بقیه محصولات می‌باشد. اصل احتیاط با موفقیت کامل در مواقعی که دلایل و شواهد علمی کافی دال بر جواز استعمال وجود نداشته کاملاً اجرا گردیده است و همچنین مسئولیت مشترک ولی متفاوت کشورها نیز مورد پذیرش قرار گرفته و در ضمن صندوقی هم جهت کمک مالی به کشورهای درحال توسعه به منظور دوره انتقال آنها و عدم استفاده از این محصولات پیش‌بینی گردیده است. یکی از اصول اجرایی این موافقت‌نامه کنترل تجارت محصولات کاهنده لایه ازن و محصولات دیگری است که دارای این گونه مواد می‌باشند. این موافقت‌نامه در ضمن قابلیت اجرا درخصوص محصولاتی را نیز دارد که محتوی مواد ممنوعه می‌باشند ولی موافقت‌نامه، تجارت آنها را ضرورتاً منتفی ندانسته است. کنوانسیون وین حدوداً دارای ۱۷۳ عضو و پروتکل مونترال نیز دارای ۱۷۲ عضو می‌باشد. جمهوری اسلامی ایران به عضویت پروتکل مونترال درآمده است.

۱-۲-۳) وضعیت عضویت کشورها در کنوانسیون وین و پروتکل مونترال

ایران در سال ۱۳۶۸ به طور همزمان عضویت کنوانسیون وین و پروتکل مونترال را پذیرفت و سپس در سال ۱۳۷۶ اصلاحیه‌های لندن و کپنهاگ نیز به تأیید مجلس شورای اسلامی رسید.

معاهدات حفاظت از ازن توسط اغلب کشورهای جهان به تصویب رسیده‌اند و در واقع از نظر اجرایی پروتکل مونترال مهمترین سند سازمان ملل متحد در زمینه حفظ محیط زیست بین‌المللی و سرمشقی برای دیگر فعالیتهای مشترک جهانی برای حفاظت از محیط زیست است.

1- Vienna Convention and Montreal Protocol on Substances That Deplete the Stratospheric Ozone Layer

۲-۳) کنترل تجارت با کشورهای غیر عضو

۱- در ماده ۴ سند فوق مقرر گردیده است طی یک سال از تاریخ مجری شدن این پروتکل، هر کشور عضو باید واردات اجسام کنترل شده را از هر کشوری که عضو این پروتکل نیست ممنوع نماید. از آغاز ژانویه ۱۹۹۳ هیچ عضو مشمول بند ۱ ماده ۵ نباید هیچ‌گونه جسم کنترل‌شده‌ای را به هیچ کشور غیر عضو این پروتکل صادر کند. ظرف سه سال از تاریخ به اجرا درآمدن این پروتکل، اعضا با رعایت شیوه‌های عمل پیش‌بینی شده در ماده ۱۰ کنوانسیون باید فهرستی از محصولات محتوی اجسام کنترل شده را به صورت یک ضمیمه تهیه نمایند. اعضای که طبق شیوه‌های عمل مذکور اعتراضی به آن ضمیمه ننموده‌اند، باید طی یک سال پس از قابل اجرا شدن ضمیمه، واردات آن محصولات را از هر کشوری که عضو این پروتکل نیست ممنوع کنند. ظرف پنج سال پس از مجری شدن این پروتکل، اعضا باید امکان ممنوع یا محدود کردن واردات محصولات ساخته شده با (ولی عاری از) اجسام کنترل شده از کشورهایی که عضو این پروتکل نیستند را تعیین نمایند. هرگاه چنین امری عملی تشخیص داده شد، کشورهای عضو با رعایت شیوه‌های عمل مذکور در ماده ۱۰ کنوانسیون باید فهرستی از این گونه محصولات تهیه کنند. اعضای که طبق آن شیوه‌های عملی به فهرست مزبور اعتراض نکرده‌اند، باید طی یک سال پس از قابل اجرا شدن ضمیمه، واردات این محصولات را از هر کشور غیر عضو ممنوع نمایند. هر عضو باید از صدور تکنولوژی تولید و استفاده از اجسام کنترل شده به کشورهای غیر عضو این پروتکل جلوگیری کند.

هر عضو باید از ارائه و تأمین کمک، یارانه، اعتبار، ضمانت، برنامه‌های بیمه برای صدور محصولات، تجهیزات، کارخانجات یا تکنولوژی که تولید اجسام کنترل شده را تسهیل کند به کشورهایی که عضو این پروتکل نیستند خودداری نماید.

بندهای ۵ و ۶ شامل محصولات، تجهیزات، کارخانجات یا تکنولوژی نیست که به مهار کردن، بهبود بخشیدن، تغییر شکل دادن یا نابود کردن اجسام کنترل شده کمک می‌کنند یا تولید اجسام جایگزین را تسهیل می‌نمایند و در نهایت در کاهش پخش اجسام کنترل شده مؤثر واقع می‌شوند.

در ماده ۵ در خصوص وضع خاص کشورهای در حال توسعه چنین مقرر گردیده است:

۱- هر عضوی که در زمره کشورهای در حال توسعه است و سطح پیش‌بینی شده مصرف سالانه‌اش از اجسام کنترل شده در تاریخ به اجرا درآمدن پروتکل برای آن کشور یا هر زمان دیگری بعد از آن طی ده سال از تاریخ مجری شدن پروتکل کمتر از $0/3$ کیلوگرم سرانه باشد حق خواهد داشت برای رفع نیازهای داخلی، مراعات تدابیر مربوط به کنترل مذکور در بندهای ۱ تا ۴ ماده ۲ را به مدت ده سال پس از تاریخ مقرر در آن بندها به تعویق اندازد. ولی سطح پیش‌بینی شده مصرف سالانه این عضو نباید از $0/3$ کیلوگرم سرانه تجاوز نماید و چنین عضوی می‌تواند به عنوان پایه برای رعایت تدابیر مربوط به کنترل یا متوسط سطح پیش‌بینی شده مصرف سالانه‌اش را برای دوره ۹۷-۱۹۹۵ به مصرف برساند یا یک سطح پیش‌بینی شده مصرف یعنی $0/3$ کیلوگرم سرانه را برای مصرف در نظر بگیرد (هر کدام که کمتر باشد).

۲- اعضا تعهد می‌نمایند در جهت دسترسی اعضای که در زمره کشورهای در حال توسعه هستند به اجسام و تکنولوژی جایگزینی که به لحاظ زیست‌محیطی بی‌خطرند تسهیلاتی فراهم آورند و به آنها در استفاده صحیح از این اجسام و تکنولوژی جایگزین مساعدت نمایند.

۳- اعضا متعهد می‌شوند یارانه‌ها، کمک‌ها، اعتبارات، تضمین‌ها، برنامه‌های بیمه، تکنولوژی یا اجسام و محصولات جایگزین را به طور دو جانبه یا چند جانبه برای استفاده کشورهای عضو در حال توسعه تأمین نمایند.

۳-۳) کنوانسیون بازل درباره کنترل انتقالات برون‌مرزی مواد زاید زیانبخش و دفع آنها^۱

این کنوانسیون در واقع در مقابل دغدغه کشورهای درحال توسعه خصوصاً کشورهای آفریقایی نسبت به این موضوع که سرزمینهای آنها به محل جمع‌آوری زباله‌های خطرناک جهان توسعه‌یافته تبدیل شده منعقد گردیده است. کشورهای درحال توسعه و سازمانهای غیردولتی نقش اساسی و مهمی را در انعقاد این موافقت‌نامه ایفا نمودند. کنوانسیون بازل به طور مکرر در دعاوی مربوط به نقل و انتقال زباله‌های خطرناک و مشکلات مربوط به تشخیص این مواد از موادی که برای بازیافت مجدد مورد نقل و انتقال قرار می‌گیرند مورد استفاده قرار گرفته است. کشورهای عضو در اصلاحاتی که به تصویب رساندند صادرات زباله‌های خطرناک را اصولاً از کشورهای عضو سازمان همکاری اقتصادی و توسعه^۲ به کشورهای دیگر ممنوع اعلام نمودند. این کنوانسیون دارای ۱۳۱ عضو است و ۳ کشور دیگر آن را امضا کرده ولی هنوز به تصویب نرسانده‌اند. در ضمن جمهوری اسلامی ایران در ۵ ژانویه ۱۹۹۳ به عضویت این کنوانسیون درآمده است.

۳-۴) کنوانسیون تنوع زیستی^۳

این کنوانسیون در کنفرانس ریو جهت امضای کشورهای علاقمند عرضه گردید. هدف از این کنوانسیون حفاظت از تنوع زیستی، استفاده پایدار از طبیعت و تسهیم عادلانه و منصفانه منافع ناشی از منابع ژنتیکی است. اجرایی نمودن این کنوانسیون کار ساده‌ای نیست. مفهوم اولیه تنوع زیستی که شناخت آن از حدود ۲۰ سال گذشته آغاز گردیده این است که محیط زیست طبیعی بیشتر و بهتر مورد حمایت و کمک قرار بگیرد. قسمتهایی از این کنوانسیون با مقررات موافقت‌نامه جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری در چارچوب سازمان جهانی تجارت همخوانی ندارد که توجه به آن ضروری است.

1- Basel Convention on the Control of Transboundary Movement of Hazardous Wastes and Their Disposal - 1992

2- Organization for Economic Cooperation and Development (OECD)

3- Convention on Biological Diversity - 1993

۵-۳) کنوانسیون تغییرات آب و هوا^۱

این کنوانسیون در سال ۱۹۹۲ در کنفرانس ریو مورد تصویب قرار گرفت. این کنوانسیون یکی از پیچیده‌ترین اسناد زیست‌محیطی است که بیشترین آثار اقتصادی را نیز در پی دارد. از آنجا که کاهش انتشار گازهای گلخانه‌ای توسط فناوری‌های خط^۲ واقع نمی‌گردد، کشورها باید الگوی سرمایه‌گذاری خود را به سمتی هدایت نمایند که سبب کاهش انتشار گازهای گلخانه‌ای گردد. در دسامبر ۱۹۹۷ پروتکل کیوتو مورد تصویب قرار گرفت. براساس این پروتکل کشورها به دو گروه تقسیم شده‌اند. گروه اول کشورهایی هستند که تعهد به انتشار مجدد گازهای گلخانه‌ای دارند و گروه دوم کشورهایی هستند که تعهدی در این خصوص نداده‌اند و در ضمن مؤسساتی جهت کنترل این روابط مورد پیش‌بینی قرار گرفته‌اند. اگرچه کنوانسیون تغییرات آب و هوا و پروتکل کیوتو حاوی مقررات تجاری نمی‌باشند ولی اعضا برای ایفای تعهدات خود بر مبنای پروتکل کیوتو باید سیاستها و اقدامات تجاری خود را محدود نمایند. هم اکنون این پروتکل دارای ۱۸۰ عضو می‌باشد. جمهوری اسلامی ایران عضو این پروتکل بین‌المللی نمی‌باشد.

۶-۳) کنوانسیون رتردام در باره روش اعلام رضایت قبلی برای آفت‌کش‌ها و مواد شیمیایی خطرناک خاص در تجارت بین‌الملل^۳

بسیاری از کالاهای ممنوعه داخلی و یا کالاهایی که مورد محدودیت شدید می‌باشند در عرصه بین‌المللی مورد تجارت قرار می‌گیرند. برای سالیان متمادی بحثهای جنجال‌آمیزی بر سر این موضوع وجود داشت که آیا مقامات مجاز کشورهای واردکننده محصولات توسط تولیدکنندگان این محصولات مطلع گردیده‌اند یا نه؟ و اینکه چگونه تضمین گردد که تولیدکنندگان به مقامات مجاز کشورهای واردکننده این اطلاعات را منتقل نمایند. در دوران گات مذاکرات بسیاری روی این موضوع انجام شد ولی نتیجه

1- Framework Convention on Climate Change (FCCC)- 1994

2-end-of-pipe

3- Rotterdam Convention on the Prior Informed Consent Procedure for Certain Hazardous Chemicals and Pesticides in International Trade (PIC) - 1998

قابل قبولی حاصل نگردید. برنامه محیط زیست سازمان ملل متحد (مسئول مدیریت مواد سمی) و سازمان خواربار و کشاورزی (مسئول استفاده از آفت کشها) هر دو به دنبال ایجاد یک نظام واحد و هماهنگ اطلاع رسانی در این خصوص بودند. بدین ترتیب، نه تنها لازم بود تضمین گردد که اطلاعات در زمان لازم تهیه گردیده است بلکه مطلع نمودن مقامات مجاز در اسرع وقت نیز ضرورت داشت و لازم بود که به کشورهای در حال توسعه اجازه داده شود که از ورود چنین محصولاتی جلوگیری نمایند تا آنکه تضمین فوق معمول گردد. این هدف توسط کنوانسیون رتردام عملی گشته است. این کنوانسیون را ۶۲ کشور امضا نموده اند.

۷-۳) پروتکل کارتاگنا در باره ایمنی زیستی^۱

پروتکل کارتاگنا مربوط به کنوانسیون تنوع زیستی می باشد که تمام انواع ارگانیزمهای زنده اصلاح شده ژنتیکی و خطراتی که این موجودات در تنوع زیستی به وجود می آورند را شامل می گردد. این پروتکل یک نظام اطلاع رسانی پیشرفته را جهت انتشار ارگانیزمهای اصلاح شده زنده در طبیعت و همچنین یک نظام نسبتاً ساده تر را جهت کنترل این ارگانیزمها در استفاده های غذایی، تغذیه حیوانی و یا فراوری پیش بینی می کند. این پروتکل رویه هایی را برای کشورهایی که در مقابل واردات ارگانیزمهای اصلاح شده زنده مقاومت می نمایند از قبیل الزام به ارزیابی خطر پیش بینی می نماید. تأکید پروتکل بر جواز عدم واردات حتی در مواردی که خطرهای احتمالی شناسایی نگردیده اند، بیانگر این است که پروتکل کارتاگنا بر تمسک به اصل احتیاط بیش از دیگر موافقت نامه های بین المللی تاکنون صحنه گذاشته است. این پروتکل در ماه مه ۲۰۰۰ آماده امضا گردید و هنگامی که توسط ۵۰ کشور مورد تصویب قرار گیرد لازم الاجرا نیز می گردد.

۸-۳) رژیم های زیست محیطی دیگر

مؤسسات و سازمانهایی که در کنار موافقت نامه های بین المللی زیست محیطی تشکیل گردیده اند، به عنوان رژیم خطاب می گردند که قوانین حاکم بر آنها هر یک متفاوت از

1- Cartagena Protocol on Biosafety - 2000

دیگری می‌باشد ولی همه آنها به تعدادی از قوانین بین‌المللی عرفی و طیفی از رویه‌ها استناد می‌نمایند که در سطح وسیعی مورد پذیرش قرار گرفته است. ساختار بین‌المللی مدیریت زیست‌محیطی بسیار پویاست. رژیم‌های مختلفی موضوعات متنوع بسیاری را مورد بحث قرار می‌دهند که از مواد سمی تا حمایت از فیله‌ها و از آلودگی هوا تا تنوع‌زیستی را شامل می‌گردد. همچنین این رژیم‌ها باید نسبت به تغییر اطلاعات علمی زیست‌محیطی عکس‌العمل نشان بدهند. چند رژیم زیست‌محیطی بین‌المللی دیگر نیز در حال مذاکره هستند و هنوز فهم مشترکی بین طرف‌های ذی‌نفع نسبت به آنها به وجود نیامده است. کنوانسیون آلاینده‌های آلی پایدار^۱ مدت زیادی مورد مذاکره بود و مورد تصویب قرار گرفت و لازم‌الاجرا گردید. مانند پروتکل مونترال این کنوانسیون نیز درصدد تثبیت یک رژیم مناسب جهت کنترل و ممنوع نمودن آلاینده‌هایی می‌باشد که وارد محیط‌زیست گردیده و به سبب پایداری و انباشت وارد زنجیره غذایی می‌شوند. رژیم جنگل‌های بین‌المللی^۲ نیز بحث‌های بسیار جنجال‌آمیزی داشته و هنوز به تقریر در نیامده است و بسیاری از ناظران شک دارند که در آینده این موضوع منجر به انعقاد یک سند چندجانبه گردد. همچنین یک رژیم مناسب جهت صیادی پایدار^۳ به منظور تنظیم رویه‌های پایدار در صیادی هنوز به انجام نرسیده است. هر دو این رژیم‌ها از مواردی می‌باشند که در امر تجارت تأثیر بسیار زیادی دارند، زیرا منشأ بسیاری از محصولات تجاری در این دو حوزه قرار دارد.

۴) اقدامات تجاری مذکور در موافقت‌نامه‌های چندجانبه زیست‌محیطی بین‌المللی

اقدامات تجاری مذکور در این موافقت‌نامه‌ها بسیار کم است و تقریباً می‌توان گفت در یک دهم از این موافقت‌نامه‌ها مطالبی در این راستا بیان گردیده است. اگر چه این مقدار نسبتاً کم می‌باشد ولی آثار بسیاری بر تجارت بین‌الملل می‌گذارد. به طور خلاصه می‌توان

1-Convention on Persistent Organic Pollutants

2- international forest regime

3- regime for sustainable fisheries

به موارد زیر اشاره نمود:

۴-۱) کنوانسیون بازل

در این کنوانسیون آمده است که اعضا زباله‌های خطرناک را فقط می‌توانند در صورتی به کشور طرف دیگر صادر نمایند که اولاً آن کشور واردات را ممنوع نکرده باشد و ثانیاً رضایت خود را نسبت به واردات کتباً اعلام نموده باشد. همچنین اعضا مجاز نمی‌باشند که زباله‌های خطرناک را به کشورهای غیر عضو معاهده صادر نموده یا از آن کشورها وارد نمایند. در ضمن اعضا ملزم می‌باشند که از واردات و صادرات زباله‌های خطرناک در صورتی که یقین داشته باشند در مقصد با آنها رفتاری متناسب با استانداردهای زیست‌محیطی نمی‌گردد جلوگیری نمایند.

۴-۲) کنوانسیون تجارت بین‌المللی گونه‌های در معرض خطر

براساس این کنوانسیون، تجارت بین‌المللی گونه‌های در معرض خطر که در لیست کنوانسیون مشخص شده است ممنوع می‌باشد. همچنین به موجب این کنوانسیون، تجارت بین‌المللی گونه‌های دیگر خارج از لیست، در صورتی که احتمال در خطر بودن آنها وجود داشته باشد، مشمول اقدامات محدود کننده‌ای از قبیل اخذ مجوز و قرار دادن سهمیه می‌گردد.

۴-۳) پروتکل مونترال

در این پروتکل محصولاتی تحت عنوان مواد کاهنده لایه ازن لیست شده است که تجارت آنها میان کشورهای عضو و غیرعضو پروتکل ممنوع گردیده است. همچنین پروتکل ممنوعیت واردات کالاهایی را که از این گونه محصولات ساخته شده‌اند ولی محتوی مواد کاهنده لایه ازن نمی‌باشند مجاز دانسته است. در واقع، چنین ممنوعیتی مبتنی بر روشهای تولید و فراوری می‌باشد.

۴-۴) کنوانسیون رتردام در خصوص اعلام رضایت قبلی

براین اساس کشورها می‌توانند از میان کالاهای شیمیایی و آفت‌کش‌های مذکور در

فهرست مورد توافق، از واردات مواردی که دارای امنیت مناسبی نمی‌باشند جلوگیری نمایند. چنانچه محصولات کنترل شده مورد تجارت قرار گیرند، برچسب‌زنی و الزام اطلاع‌رسانی باید رعایت گردد. تصمیمات اتخاذ شده توسط اعضا نیز باید با بی‌طرفی باشد، با این توضیح که چنانچه یکی از اعضا نسبت به واردات نوع خاصی از کالاهای شیمیایی رضایت نداشته باشد، باید نه تنها خودش از تولید داخلی آن کالا جهت استفاده‌های داخلی ممانعت به عمل آورد بلکه باید واردات آنها از کشورهای غیرعضو را نیز قدغن نماید.

۴-۵) پروتکل کارتاها در باره ایمنی زیستی

طرفهای پروتکل از واردات برخی از ارگانیزم‌های اصلاح شده ژنتیکی زنده به عنوان رویه مدیریت خطر معین جلوگیری به عمل می‌آورند. ارگانیزم‌های اصلاح شده ژنتیکی زنده که به طور عمدی در محیط زیست منتشر می‌گردند تابع توافقات مربوط به رعایت اصل اعلام قبلی هستند و ارگانیزم‌هایی که جهت استفاده‌های غذایی، انسانی، حیوانی و فراوری منتشر می‌گردند باید به همراه اسناد و مدارکی باشند که ویژگیهای آنها را کاملاً تشریح و بیان کند.

۵) دعاوی کجا باید مورد رسیدگی قرار بگیرند؟

فرض کنید به علت این که یک کشور با استناد به یک موافقت‌نامه زیست‌محیطی خارج از سازمان جهانی تجارت دست به اقدامی زده (مثلاً وضع مالیات یا محدود کردن واردات) و طرف مقابل نیز آن را رد نموده است، دعوایی تجاری حادث شود. آیا دعوی باید براساس موافقت‌نامه سازمان جهانی تجارت رسیدگی شود؟ کمیته تجارت و محیط‌زیست تصریح می‌نماید که اگر دعوی بر سر یک موضوع تجاری و با استناد به موافقت‌نامه زیست‌محیطی به وجود آمده باشد و اگر هر دو طرف دعوی موافقت‌نامه را امضا کرده باشند، در این حالت هر دو طرف باید با استناد به این موافقت‌نامه دعوی را حل و فصل نمایند. اما اگر یکی از طرفین دعوی موافقت‌نامه زیست‌محیطی را امضا نکرده باشد، سازمان جهانی تجارت تنها محل برای رسیدگی به این دعوی می‌باشد. در مواردی که

ترجیح به حل و فصل دعوی براساس موافقت‌نامه‌های زیست‌محیطی داده می‌شود به این معنی نیست که مسائل زیست‌محیطی در نظام حل اختلاف سازمان جهانی تجارت مغفول گردیده‌اند. موافقت‌نامه‌های سازمان جهانی تجارت به هیأت‌های رسیدگی این اجازه را می‌دهد که دعوی را با هدف یافتن مشورت‌های کارشناسانه در خصوص موضوعات زیست‌محیطی مطالعه نمایند.

۶) نتیجه‌گیری

در پایان به عنوان نتیجه‌گیری به حالت‌هایی که ممکن است موافقت‌نامه‌های زیست‌محیطی و تجاری در مقابل یکدیگر قرار گیرند و راه‌حلهای مربوطه به شرح زیر اشاره می‌شود.

اگر یک کشور دریافت که تجارت کشور دیگر به محیط زیست آسیب وارد می‌کند چه می‌تواند انجام بدهد، آیا می‌تواند تجارت کشور دیگر را محدود نماید؟ در حال حاضر، هیچ تفسیر حقوقی قطعی وجود ندارد، زیرا این موضوع تاکنون در دعاوی حقوقی داخل سازمان جهانی تجارت و خارج از آن مورد ارزیابی قرار نگرفته است. اما براساس یک نتیجه مشترک از موافقت‌نامه‌های تجاری سازمان جهانی تجارت و موافقت‌نامه‌های زیست‌محیطی خارج از سازمان جهانی تجارت می‌توان گفت:

۱- همکاری کردن: کشورهای مربوط باید سعی نمایند جهت جلوگیری از آسیب‌های زیست‌محیطی همکاری نمایند.

۲- کشور شاکی می‌تواند (در مورد واردات) به گونه‌ای عمل کند که محیط‌زیست داخل خود را حفظ نماید ولی تبعیض قایل نشود. براساس موافقت‌نامه‌های سازمان جهانی تجارت، استانداردها، مالیاتها یا دیگر اقدامات معمول بر واردات کشور دیگر باید هم بر محصولات داخل کشور شاکی (رفتار ملی) و هم بر واردات از دیگر کشورها (دولت کامله‌الوداد) اعمال گردد.

۳- اگر کشور دیگر هم یک موافقت‌نامه زیست‌محیطی را امضا کرده باشد در این حالت هر عملی را که کشور شاکی اتخاذ نماید احتمالاً مورد ملاحظه سازمان جهانی تجارت می‌باشد.

۴- اگر کشور دیگر یک موافقت‌نامه زیست‌محیطی را امضا نکرده باشد چه باید کرد؟ بعضی از موافقت‌نامه‌های زیست‌محیطی مقرر می‌دارند که کشوری که موافقت‌نامه را امضا کرده باید مقررات موافقت‌نامه را در خصوص کالاها و خدمات کشوری که موافقت‌نامه را امضا نکرده اجرا نماید. اگر این موضوع سبب نقض موافقت‌نامه‌های سازمان جهانی تجارت نیز بشود نظر به اینکه تاکنون هیچ دعوایی در این رابطه مطرح نگردیده، نتیجه‌اش غیرقابل ارزیابی است. یک راه حل پیشنهادی جهت تبیین موضوع این است که قواعد مورد بازنویسی قرار گیرند تا کشورها بتوانند در اوضاع و احوال معینی، جهت اتخاذ اقدامات مؤثر بر تجارت کشوری که عضو معاهده زیست‌محیطی نمی‌باشد به آن معاهده استناد نمایند.

۵- هنگامی که موضوع مورد بحث تحت یکی از موافقت‌نامه‌های زیست‌محیطی قرار نگیرد قواعد سازمان جهانی تجارت اجرا می‌گردد. موافقت‌نامه‌های سازمان جهانی تجارت در جهت بیان دو موضوع مهم تفسیر می‌شوند: اول اینکه محدودیتهای تجاری نمی‌تواند بر یک محصول صرفاً به استناد شیوه تولید آن وضع گردد و دوم اینکه یک کشور نمی‌تواند جهت اعمال استانداردهای خود در یک کشور دیگر مرتکب چنین عملی شود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

یادداشتها

1- UNEP and IISD 2000, p.1.

۲- ر.ک. به گزارش رکن استینافی سازمان جهانی تجارت با شماره WT/DS58/AB/R.

3- WTO document WT/CTE/W/53/Rev.1.

۴- مطابق ماده ۳۱ موافقت‌نامه یارانه‌ها و اقدامات جبرانی، یک دوره پنج‌ساله از تاریخ لازم‌الاجرا شدن موافقت‌نامه سازمان جهانی تجارت (۱۹۹۵-۲۰۰۰) برای استفاده از یارانه‌های مجاز در نظر گرفته شده و هرگونه استفاده بعد از این زمان معلق به انجام مذاکرات مجدد گردیده بود. نظر به اینکه تا پایان سال ۲۰۰۰ نتیجه‌ای از مذاکرات در این خصوص حاصل نگردید، این‌گونه یارانه‌ها دیگر مجاز نبوده و قابل تعقیب تلقی می‌گردد.

5- UNEP and IISD 2000, p.52.

۶- مقصود حمایت‌های مشمول ضمیمه ۲ موافقت‌نامه کشاورزی است که به دلیل آنکه آثار مختل‌کننده بر تجارت یا بر تولید نداشته یا چنین آثاری را در کمترین حد دارا می‌باشند از تعهدات کاهش‌ی معاف شده‌اند. این حمایت‌ها شامل خدمات عمومی دولت مثل تحقیق، ترویج و اقدامات مربوط به کنترل آفات و امراض، خدمات آموزشی، خدمات زیرساختی، ذخیره‌سازی عمومی مواد غذایی، حمایت‌های درآمدی مجزا شده از تولید، پرداخت در چارچوب برنامه‌های حفاظتی زیست‌محیطی و نظایر آن می‌باشند.

۷- مربوط به پرداخت‌های مستقیم در چارچوب برنامه‌های محدود کردن تولید می‌باشند که مطابق بند ۵ ماده ۶ موافقت‌نامه کشاورزی و با رعایت ضوابط تعیین شده از تعهدات کاهش‌ی معاف می‌باشند.

۸- مجنونیان ۱۳۷۸، ص ۵۰۱-۵۰۰.

منابع

- آلیاسین، احمد (۱۳۸۳) زیر آسمان زمین. تهران: سمرقند.
- دبیرخانه گات (۱۳۷۳) سند نهایی دور اروگوئه. تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
- فتحی‌زاده، امیرهوشنگ (۱۳۸۲) گزارش شرکت در اجلاس کارشناسی آنکتاد در خصوص تعریف کالاها و خدمات زیست‌محیطی در تجارت و توسعه، ژنو، سوییس، ۹-۱۱ ژوئیه ۲۰۰۳.
- ___ (۱۳۸۳) گزارش مأموریت شرکت در نمایشگاه بین‌المللی سال ۲۰۰۴، محصولات اکولوژیکی و کنفرانس بین‌المللی زنجیره عرضه محصولات سبز و کارگاه معاملات سبز، کوالالامپور، مالزی، ۴-۲ سپتامبر ۲۰۰۴.
- مجنونیان، هنریک (۱۳۷۸) راهبردها و معاهدات جهانی حفاظت از طبیعت و منابع زنده. جلد دوم. تهران: سازمان حفاظت محیط‌زیست.
- منوری، مسعود (تابستان ۱۳۷۴) اهمیت سیاست‌گذاری‌های زیست‌محیطی در طرح‌های توسعه کشور. محیط‌زیست، جلد ۷، شماره ۲، ص ۷۵-۷۲.
- Khor, Martin (2002) **Intellectual Property, Biodiversity and Sustainable Development**. Penang, Malaysia: Third World Network.
- UNCTAD (2004) **Trade and Environment Review**. New York and Geneva: United Nations Publication.
- UNEP and IISD (2000) **Environment and Trade: A Handbook**. Hartfordshire, England: UNEP and IISD.
- World Trade Organization (1999) **Trade and Environment**. Special Studies No. 4. Geneva: WTO Publications.
- ___ (2004) **Understanding the WTO**. Geneva: WTO Publications.

پ) سایتهای اینترنتی مورد مراجعه

www.irandoe.org.

www.unctad.org.

www.unep.org.

www.wto.org.